

تأثیر مشاوره تحصیلی گروهی بر مهارت‌ها و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان متوسطه اصفهان

منوچهر رجائی

کارشناس ارشد مشاوره

دکتر سید احمد احمدی

عضو هیأت علمی دانشگاه اصفهان

دکتر محمد رضا عابدی

عضو هیأت علمی دانشگاه اصفهان

ژورنال علمی پژوهشی
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
چکیده

مشکل پیشرفت تحصیلی در دوره متوسطه یکی از دغدغه‌های مهم آموزش و پرورش کشور ما بوده است. تحقیقاتی که در مورد علل عدم پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان انجام گرفته است، یکی از مهم‌ترین علت‌ها را نداشتن مهارت‌های تحصیلی و نبودن خدمات مشاوره تحصیلی در مدارس ما ذکر کرده‌اند. این پژوهش به بررسی میزان تأثیر مشاوره تحصیلی گروهی بر مهارت‌ها و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه شهر اصفهان می‌پردازد. برای انجام پژوهش ۳۶ دانش‌آموز متوسطه به‌طور تصادفی مرحله‌ای انتخاب و در دو گروه آزمایش (۱۸ نفر) و گواه (۱۸ نفر) جایگزین شدند. تعداد شش جلسه مشاوره تحصیلی به شیوه گروهی برای گروه آزمایش برگزار شد. آزمودنی‌ها بوسیله پرسشنامه مهارت‌های تحصیلی و معدل نمرات درسی در پیش‌آزمون و پس‌آزمون مورد ارزیابی قرار گرفتند. فرضیه‌های تحقیق چنین بود که:

میانگین نمرات مهارت‌های تحصیلی دانش‌آموزان گروه آزمایش که از مشاوره تحصیلی گروهی استفاده می‌کنند بیش از گروه گواه است و میانگین نمرات پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان گروه آزمایش که از مشاوره تحصیلی گروهی استفاده می‌کنند بیش از گروه گواه است. برای آزمون فرضیه‌ها از تحلیل کوواریانس و مانوا استفاده شد. نتایج تحقیق نشان داد که مشاوره تحصیلی گروهی باعث افزایش مهارت‌های تحصیلی ($p = /0.03$) و پیشرفت تحصیلی ($p = /0.01$) دانش‌آموزان گروه آزمایش شده است.

مقدمه

آموزش‌پرورش هر کشور تلاش می‌کند تا با توجه به توانایی‌ها و استعداد‌های دانش‌آموزان آنان را در زمینه تحصیلی به طور اخص و در زمینه‌های مختلف زندگی به طور اعم رشد دهد. بدیهی است که در جهت نیل به این زمینه‌ها، دانش‌آموزان با مشکلاتی برخورد می‌نمایند، صاحب نظران راهنمایی و مشاوره براین باورند که مشاوران با توجه به خدماتی که به دانش‌آموزان در زمینه‌های تحصیلی ارائه می‌دهند، آنان را برای رسیدن به هدف‌های آموزش و پرورش تسهیل می‌کنند (شفیع آبادی، ۱۳۷۸). راهنمایی و مشاوره تحصیلی موجب بازدهی و کارآمدی بیشتر نظام آموزشی، افزایش پیشرفت تحصیلی و کاهش افت تحصیلی و تقلیل مشکلات رفتاری دانش‌آموزان می‌شود. از این رو، می‌توان ادعا کرد که خدمات و فعالیت‌های مشاوره تحصیلی وسیله‌ای تسهیل‌کننده برای رسیدن به هدف‌های آموزش و پرورش قلمداد می‌شود (شریفی، ۱۳۷۳).

مشاوره تحصیلی نوعی رابطه یاورانه فردی و گروهی است که به دانش‌آموزان در شناخت توانایی‌ها و استعدادها و شیوه یادگیری، برنامه ریزی، انتخاب رشته تحصیلی و حل مشکلات آموزشی و انضباطی کمک می‌کند، تا بدین ترتیب آنان بتوانند توانایی‌های خود را شکوفا سازند، و از امکانات موجود استفاده بهینه نمایند، مشکلات تحصیلی خود را حل کنند و با محیط آموزشی سازگار شوند (احمدی، ۱۳۸۰).

دانش‌آموزان زمانی در تحصیلات خود موفق خواهند شد که علاوه بر داشتن انگیزه تحصیلی، درباره مهارت‌های تحصیلی از جمله روش‌های صحیح مطالعه، تکرار

و تمرین دروس، یادداشت برداری، خلاصه نویسی و استفاده از منابع، اطلاعات درست و کافی داشته باشند (شفیع آبادی، ۱۳۷۸). آموزش مهارت‌های تحصیلی یکی از وظایف مهم مشاوران است، که این مهم را می‌توان به دو صورت راهنمایی و مشاوره فردی و گروهی به دانش آموزان آموزش داد تا بتوانند، به نحو احسن در زندگی تحصیلی خود به کار گیرند.

پیشرفت تحصیلی یکی از متغیرهای اصلی آموزش و پرورش است و می‌توان از آن به عنوان شاخص عمده سنجش کیفیت آموزش و پرورش یاد کرد. متأسفانه در حال حاضر با توجه به استعدادهای خوبی که در دانش آموزان وجود دارد، این هدف در آموزش و پرورش تحقق نیافته است. بررسی آمارهای مردودی دانش آموزان در دوره متوسطه نشان می‌دهد که هر ساله حدود ۳۰ درصد از آنان مخصوصاً در سال اول متوسطه مردود می‌شوند که این مساله بزرگترین نقطه ضعف آموزش و پرورش ما است. با توجه به عوامل متعدد مؤثر در زمینه پیشرفت تحصیلی و موانعی که در طول رشد بسیاری دانش آموزان به وجود می‌آید، این پژوهش تأثیر مشاوره تحصیلی گروهی بر افزایش مهارت‌های تحصیلی و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان پسر دوره متوسطه شهر اصفهان را بررسی می‌نماید.

پیشینه تحقیقات مختلف حاکی از آن است که مشاوره تحصیلی بر افزایش مهارت‌های تحصیلی و در نتیجه پیشرفت تحصیلی دانش آموزان مؤثر بوده است و بسون و همکاران (۱۹۷۶) تأثیر مشورت با مشاوران روی پیشرفت تحصیلی و رشد اجتماعی کودکان را بررسی کرد. برای ۱۷ کودک از کلاس‌های چهارم تا ششم ابتدایی در ماه یک‌بار یا ۶ بار در طول سال تحصیلی جلسات مشاوره‌ای تشکیل شد. نتایج نشان داد که به طور معناداری میانگین نمرات درسی گروه افزایش یافت. هارل بلت (۱۹۸۵) در پژوهش خود به بررسی عادت‌ها و نگرش‌های مطالعه دانش آموزان سرخپوست و نقش مشاوران در اصلاح و بهبود آن پرداخت. در این بررسی ۱۶۰ نفر از دانش آموزان سرخپوست در دوره متوسطه انتخاب شده بودند. بیش از ۹۵ درصد از آزمودنی‌ها اعلام نمودند که برای افزایش توانایی‌های خود در برنامه ریزی درسی،

و کمک به مدیریت زمان و مهارت های تحصیلی خود نیاز بیشتری به مشاوران دارند. هدلسی (۱۹۸۸) نیز در پژوهش خود نتیجه گرفت که فعالیت های راهنمایی و مشاوره تأثیر مثبتی روی پیشرفت تحصیلی دانش آموزان دارد. توماس (۲۰۰۱) تأثیر مشاوران در حل مشکلات تحصیلی دانش آموزان را بررسی کرد. او نظرات ۲۳۶۵ نفر از مراجعان به مراکز مشاوره و ۶۷۳۶ نفر از دانش آموزان و دانشجویان پسر را مورد سنجش قرار داد. نتیجه تحقیق نشان داد که مشاوران در حل مشکلات تحصیلی و پیشرفت تحصیلی نقش به سزایی داشته اند.

بخش پور (۱۳۷۳) در مطالعه خود نتیجه گرفت که مشاوران در کمک به حل مشکلات تحصیلی، شیوه های مطالعه و تدوین برنامه درسی دانش آموزان موفق بوده اند. تیزرو (۱۳۷۸) نیز در پژوهش خود به این نتیجه رسید که دانش آموزان دبیرستانی نسبت به اثر بخشی مشاوران در کمک به حل مشکلات تحصیلی و افزایش مهارت های تحصیلی آنان نگرش مثبت داشته اند، و نقش مشاوران در افزایش این مهارت ها مهم بوده است. شمس و همکاران (۱۳۷۹) در پژوهشی تأثیر مشاوره تحصیلی بر بهبود عملکرد تحصیلی دانشجویان دارای افت تحصیلی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان را بررسی کردند نتایج این تحقیق نشان داد که مشاوره های تحصیلی بر بهبود عملکرد دانشجویان مؤثر و مثبت بوده و نتایج از نظر آماری معنادار بوده است. تمامی تحقیقات به تأثیر مثبت مشاوره تحصیلی در افزایش مهارت های تحصیلی و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان اشاره دارد. بدون تردید چنانچه دانش آموزان از ابتدا از خدمات مشاوره ای مخصوصاً در زمینه مشاوره تحصیلی استفاده کنند، از پیشرفت تحصیلی بهتری برخوردار خواهند شد.

در این تحقیق فرضیه های زیر مطرح است:

۱. مشاوره تحصیلی به شیوه گروهی باعث افزایش مهارت های تحصیلی دانش آموزان پسر دوره متوسطه می شود.
۲. مشاوره تحصیلی به شیوه گروهی باعث افزایش پیشرفت تحصیلی دانش آموزان پسر دوره متوسطه می شود.

روش پژوهش

در این پژوهش از روش تجربی با گروه آزمایش و کنترل و پیش آزمون و پس آزمون استفاده شده است.

طرح این پژوهش به صورت زیر است:

	انتخاب تصادفی	پیش آزمون	متغیر مستقل	پس آزمون
گروه آزمایش	R	T _۱	X	T _۲
گروه گواه	R	T _۱	—	T _۲

جامعه آماری این پژوهش کلیه دانش آموزان پسر دوره متوسطه شهر اصفهان در سال تحصیلی ۸۲-۱۳۸۱ بودند.

روش نمونه گیری تصادفی چند مرحله ای بود. در مرحله اول از بین نواحی پنج گانه آموزش و پرورش شهر اصفهان ناحیه ۲ به صورت تصادفی انتخاب شد. در مرحله دوم در بین دبیرستان‌ها و هنرستان‌های این ناحیه یک دبیرستان انتخاب شد. و در مرحله سوم ۹ کلاس و از هر کلاس ۴ نفر انتخاب شد که ۱۸ نفر در گروه آزمایش و ۱۸ نفر در گروه گواه به صورت تصادفی جایگزین گردیدند.

برای اندازه گیری مهارت‌های تحصیلی شرکت کنندگان در پیش آزمون و پس آزمون از پرسشنامه مهارت‌های تحصیلی استفاده شد. این پرسشنامه توسط محقق و با همکاری استاد راهنما و استاد مشاور و با استفاده از منابع مربوط به مهارت‌های تحصیلی ساخته شد. برای تعیین روایی محتوایی آن از ۵ نفر استادان مجرب دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه اصفهان نظر خواهی شد. این استادان جامعیت پرسشنامه را برای سنجش مهارت‌های تحصیلی تأیید کردند. به منظور تعیین پایایی از روش بازآزمایی استفاده شد، به این ترتیب که پرسشنامه در دو نوبت به فاصله ۱۵ روز بر روی ۳۰ نفر از دانش آموزان اجرا شد و ضریب پایایی آن ۰/۹۲ به دست آمد. این پرسشنامه در شش زمینه، مهارت‌های تحصیلی

دانش آموزان را مورد سنجش قرار می دهد این شش زمینه عبارتند از: ۱- برنامه ریزی و مدیریت زمان ۲- روش های مطالعه ۳- تمرکز در مطالعه ۴- یادداشت برداری ۵- خلاصه نویسی ۶- آمادگی برای امتحان. پرسشنامه مهارت های تحصیلی دارای ۳۰ سؤال است که هر قسمت از مهارت های تحصیلی ۵ سؤال دارد. هر سؤال پرسشنامه دارای ۴ گزینه و به ترتیب وزن، ۰، ۱، ۲، ۳ برای آن ها در نظر گرفته شده است.

برای اندازه گیری پیشرفت تحصیلی آزمودنی ها از میانگین نمرات نوبت اول به عنوان پیش آزمون و از میانگین نمرات نوبت دوم به عنوان پس آزمون استفاده شد. متغیر مستقل در این پژوهش شامل ۶ جلسه آموزش مهارت های تحصیلی به شیوه مشاوره تحصیلی گروهی بود. فرمت این جلسات از منابع مختلف استخراج و مورد تأیید استادان راهنما و مشاور این پژوهش و متخصصان قرار گرفت. فرمت کلی این جلسات عبارت بود از:

- ۱- آشناسدن با مهارت های تحصیلی و انواع آن
- ۲- آشنایی و تبصر در برنامه ریزی و مدیریت وقت
- ۳- آشنایی و تبصر در روشهای صحیح مطالعه
- ۴- آشنایی و تبصر در تمرکز هنگام مطالعه و در کلاس
- ۵- آشنایی و تبصر در یادداشت برداری و خلاصه نویسی
- ۶- آشنایی و تبصر در مهارت امتحان

روند کار جلسات آموزشی به این صورت بود که در هر جلسه ابتدا خلاصه ای از بحث جلسات قبل به کمک اعضای گروه بیان می شد. سپس مباحث جدید با طرح سؤالاتی انجام می گرفت و اعضای گروه به بحث و تبادل نظرمی پرداختند و مباحث جدید توسط مربی آموزش داده می شد و در آخر جلسه آنچه را که آموخته بودند یک به یک بیان می کردند و در آخر تکلیف جلسه آینده تعیین می شد. در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده ها از آمار توصیفی (جداول میانگین و انحراف معیار) و آمار استنباطی (تحلیل مانوا و کواریانس) و از نرم افزار SPSS استفاده شد.

نتایج

با توجه به اینکه مهارت‌های تحصیلی به شش خرده مهارت ۱- برنامه ریزی مدیریت وقت ۲- روش مطالعه ۳- تمرکز ۴- یادداشت برداری ۵ - خلاصه نویسی ۶- آمادگی امتحان، تقسیم شده بود نتایج مربوط به فرضیه یک با توجه به این شش خرده مهارت در جدول ۱ و ۲ آمده است.

جدول ۱. میانگین و انحراف معیار آزمودنیهای گروه آزمایش و گواه در پس آزمون

مغیر مستقل	گروه	میانگین	انحراف معیار
برنامه ریزی و مدیریت وقت	آزمایش	۱۱/۱۵	۲/۹۹
	گواه	۷/۱۰	۲/۸۱
روش های مطالعه	آزمایش	۱۲	۲/۰۶
	گواه	۸/۲۵	۳/۴۶
تمرکز	آزمایش	۱۰/۵۳	۳/۱۵
	گواه	۸/۵۳	۳/۰۴
یادداشت برداری	آزمایش	۱۱/۶۴	۲/۲۴
	گواه	۸/۸۹	۲/۷۵
خلاصه نویسی	آزمایش	۱۰/۲	۲/۷۳
	گواه	۷/۳۹	۲/۹۰
امتحان	آزمایش	۱۰/۴۹	۳/۱۵
	گواه	۶/۵۶	۳/۱۲
مجموع مهارت های تحصیلی	آزمایش	۶۶/۶۳	۱۲/۵
	گواه	۴۷/۱۶	۱۴/۰۲

همان‌طور که در جدول شماره ۱ مشاهده می‌شود بین میانگین گروه آزمایش و گروه کنترل در مهارت‌های تحصیلی و اجزای آن تفاوت وجود دارد. میانگین نمرات گروه آزمایش در پس آزمون نسبت به گروه گواه افزایش داشته است.

برای بررسی معناداری تفاوت بین نمره های مهارت های تحصیلی و اجزای آن از تحلیل مانوا استفاده شد. نتایج در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. نتایج تحلیل مانوا مربوط به تأثیر مشاوره گروهی بر مهارت های تحصیلی

متغیر مستقل	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	معناداری	میزان تفاوت	توان آماری
برنامه ریزی و مدیریت وقت	۱	۶۷/۱۴	۸/۵۴	۰/۰۰۸	۰/۲۸	۰/۷۹
روش مطالعه	۱	۵۷/۵۷	۱۱/۶۱	۰/۰۰۳	۰/۳۵	۰/۹۰
تمرکز	۱	۱۶/۳۵	۱/۶۷	۰/۲۰۹	۰/۰۷	۰/۲۳
یادداشت برداری	۱	۳۰/۹۸	۴/۶۹	۰/۰۴۲	۰/۱۸	۰/۵۴
خلاصه نویسی	۱	۳۲/۱۶	۴/۲۳	۰/۰۵۲	۰/۱۶	۰/۵۰
امتحان	۱	۶۳/۱۶	۷/۰۶	۰/۰۱۵	۰/۲۵	۰/۷۱
مجموع مهارت های تحصیلی	۱	۱۵۵۱/۲۱	۱۱/۰۸	۰/۰۰۳	۰/۳۴	۰/۸۸

نتایج جدول ۲ نشان می دهد که تفاوت مشاهده شده بین میانگین نمرات پس آزمون مهارت های تحصیلی آزمودنی های گروه آزمایش با گروه گواه معنادار است ($p=0/001$) میزان این تأثیر ۳۴ درصد و توان آماری مشاهده شده برابر با ۰/۸۸ است. یعنی احتمال اینکه در این آزمون فرض صفر اشتباه تایید شده باشد برابر با ۰/۱۲ است لذا فرضیه اول پژوهش تایید می گردد. ولی در خرده آزمون های مهارت های تحصیلی به استثنای تمرکز و خلاصه نویسی در بقیه خرده آزمون های مهارت های تحصیلی تفاوت به دست آمده معنادار بوده است.

نتایج مربوط به فرضیه دوم نیز در جدول ۳ و ۴ آمده است.

جدول ۳. میانگین و انحراف معیار پیشرفت تحصیلی

متغیر وابسته	گروه	میانگین	انحراف معیار
پیشرفت تحصیلی	آزمایش	۱۴/۱۸	۲/۳۵
	گواه	۱۲/۷۴	۲/۹

با توجه به جدول ۳ که بین میانگین گروه آزمایش و گروه کنترل در پیشرفت تحصیلی تفاوت است و نمرات گروه آزمایش در پس آزمون نسبت به گروه گواه افزایش داشته است. برای ارزیابی معناداری این تفاوت از تحلیل کوواریانس استفاده شده است.

جدول ۴. نتایج تحلیل کوواریانس مربوط به تأثیر مشاوره گروهی بر پیشرفت تحصیلی

متغیر مستقل	متغیر وابسته	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	معناداری	میزان تفاوت	توان آماری
عضویت گروهی	پیشرفت تحصیلی	۱	۱۴/۷۶	۱۵/۶۱	۰/۰۰۱	۰/۳۶	۱

نتایج جدول ۴ نشان می‌دهد که تفاوت مشاهده شده بین میانگین نمرات پس آزمون مهارت‌های تحصیلی آزمودنیهای گروه آزمایش و گروه گواه با کنترل تأثیر نمرات پس آزمون معنادار است ($P=0/001$). میزان این تأثیر ۳۶ درصد و توان آماری مشاهده شده برابر با ۱ است، یعنی احتمال اینکه در این آزمون فرض صفر به اشتباه تایید شده باشد برابر با صفر است. لذا فرضیه دوم پژوهش نیز تایید می‌گردد.

بحث و نتیجه گیری

همانطوری که در جدول (۲) مشاهده گردید تفاوت به دست آمده در نمرات مهارت‌های تحصیلی گروه آزمایش با گروه گواه معنی دار بود ($P=0/003$) بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که مشاوره تحصیلی گروهی بر افزایش مهارت‌های تحصیلی دانش آموزان مؤثر بوده است. این نتیجه با تحقیقات انجام شده توسط هارل بلت (۱۹۸۵) در زمینه تأثیر مشاوران در اصلاح و بهبود عادت‌ها و نگرش‌های مطالعه و مهارت‌های تحصیلی دانش آموزان، و تیزرو (۱۳۷۸) در مورد اثر بخشی مشاوران در افزایش مهارت‌های تحصیلی، همسو است. از دلایل اثر بخشی مشاوره تحصیلی گروهی بر افزایش مهارت‌های تحصیلی می‌توان گفت که آگاهی دانش آموزان درباره اعمال و فعالیت‌های که مربوط به تحصیل آنان می‌شود، باعث افزایش آگاهی آنان نسبت به نقاط قوت و ضعفشان می‌گردد و در نتیجه با ایجاد انگیزه در آنان سعی بر برطرف کردن این

نقاط ضعف می‌کنند، و بر اثر تمرین و ممارست مهارت‌های تحصیلی خود را افزایش می‌دهند.

همانطور که در جدول ۴ مشاهده شد، تفاوت بین دو گروه آزمایش و گواه در پیشرفت تحصیلی معنی‌دار است ($P=0/001$) یعنی با ۹۹ درصد احتمال فرضیه دوم تحقیق تایید شده است. یعنی دانش آموزانی که از مشاوره تحصیلی استفاده کرده انداز پیشرفت تحصیلی بالاتری نسبت به بقیه دانش آموزان برخوردار شده‌اند. این نتیجه با تحقیق توماس (۲۰۰۱)، و بسون و همکاران (۱۹۷۶)، هدلی (۱۹۸۸)، شمس و همکاران (۱۳۷۹) و تیزرو (۱۳۷۸) هم‌سو و هم‌جهت است. از دلایل اثر بخشی مشاوره تحصیلی بر افزایش پیشرفت تحصیلی دانش آموزان می‌توان به این نکته اشاره کرد که روش فوق باعث افزایش مهارت‌های تحصیلی شده و در نتیجه این افزایش پیشرفت تحصیلی بیشتر را به دنبال داشته است. از طرف دیگر دانش آموزان با مشارکت در جلسات گروهی و شرکت در بحث‌های گروهی احساس توانمندی بیشتری نموده و این احساس سبب بالا رفتن اعتماد به نفس آنان و فعالیت درسی بیشتر شده و به دنبال آن پیشرفت تحصیلی آنان را افزایش داده است.

با توجه به نتایج به دست آمده پیشنهاد می‌شود که:

۱. چون مشاوره تحصیلی بر افزایش مهارت‌های تحصیلی و خردده مهارت‌های برنامه ریزی، روش مطالعه، یادداشت برداری و امتحان تأثیر داشته است، پس برای افزایش این مهارت‌ها از مشاوره تحصیلی گروهی استفاده شود. لذا گنجاندن آموزش مهارت‌های تحصیلی در برنامه‌های درسی دانش آموزان و ارائه خدمات مشاوره تحصیلی در دوره‌های راهنمایی و ابتدایی ضرورت دارد. همچنین تأثیر آموزش مهارت‌های تحصیلی در دوره‌های راهنمایی و ابتدایی نیز مورد آزمایش قرار گیرد.
۲. از آنجایی که تأثیر مشاوره تحصیلی بر افزایش مهارت‌های تمرکز و خلاصه نویسی تایید نشده لازم است پژوهش‌هایی دیگر در این زمینه صورت گیرد.
۳. در مشاوره تحصیلی بهتر است از شیوه‌های گروهی استفاده گردد. زیرا در مشاوره گروهی افراد بیشتری از خدمات مشاوره‌ای استفاده می‌کنند.

منابع

- احمدی، س. (۱۳۸۰). مبانی و اصول راهنمایی و مشاوره. تهران: انتشارات سمت.
بخشی پور. (۱۳۷۳). بررسی میزان موفقیت مشاوران در کمک به حل مشکلات دانش آموزان.
رساله کارشناسی ارشد (چاپ نشده). دانشگاه علامه طباطبایی: دانشکده علوم تربیتی.
تیزرو، ف. (۱۳۷۸). بررسی نگرش دانش آموزان دبیرستانی نسبت به اثر بخشی مشاوران.
رساله کارشناسی ارشد (چاپ نشده). دانشگاه شهید بهشتی: دانشکده علوم تربیتی.
شفیع آبادی، ع. (۱۳۷۸). راهنمایی و مشاوره تحصیلی و شغلی. تهران: انتشارات سمت.
شمس، ب. (۱۳۷۹). تأثیر مشاوره بر بهبود عملکرد تحصیلی دانشجویان دارای افت. مجله
ایرانی آموزشی پزشکی. جلد اول، شماره ۱.

Hurlburt, Graham, and other.(1985). *Study Habits and Attitudes of Indian students*. <http://www.Askeric.Org>.

Hadley, H.R.(1988). *Improving reading scores through a self esteem prevention*. <http://www.schoolcounselor.org>

Thomas.R.(2001) counseling center contribution to student retention and graduation . *Journal of college student development (Nov-Dec)*. page 322.

Whiston,S.C. sexton.(1998). *Career intervention outcome*. <http://www.schoolcounselor.org>